

OBSERVAȚII ASUPRA MĂRCILOR COMPORTAMENTALE ALE POLITEȚII LA CRONICARI (SEC. XVII – XVIII)

OBSERVATIONS SUR LES MARQUES COMPORTEMENTALES
DE LA POLITESSE CHEZ LES CHRONIQUEURS
(XVII^{-ÈME} – XVIII^{-ÈME} SIÈCLES)

(Résumé)

La pragmatique actuelle montre un intérêt aigu pour le côté diachronique, étant donné que les changements linguistiques surgissent des besoins communicatifs et interactionnels des locuteurs; à leur tour, ces besoins sont modifiés par les transformations du contexte socio-culturel. Notre approche, dans cette perspective de la pragmatique historique, a une double portée, empirique (la politesse de premier ordre) et théorique (la politesse de second ordre), en favorisant la perspective des contemporains et leurs évaluations visant interactions et événements. La politesse est considérée, dans cet article, une modalité de négocier une relation conçue positive (déférence ou rapprochement) par rapport à un supérieur, égal ou inférieur. Le corpus est représenté par des chroniques de la seconde moitié du XVIIème siècle et de la première moitié du XVIIIème siècle. Vu le type de corpus, la politesse sera analysée dans des situations formelles, à la cour princière, les situations moins formelles étant rares.

Mots-clé: politesse, soi relationnel, soi collectif, politesse expressive, politesse classificatoire.

Cuvinte-cheie: politețe, sine relațional, sine colectiv, politețe expresivă, politețe clasificatorie.

1. În acest articol, continuând observațiile dintr-o cercetare anterioară (Constantinescu 2013), avem în vedere, din perspectiva pragmaticii istorice (Jucker 1995; Jucker, Taavitsainen 2010; Culpeper, Kádár 2010), politețea ca tip comportamental intenționat și relevând aspecte emoționale (vezi Culpeper

2011: 21 pentru aspectele emoționale legate de impolitețe). Astfel, politețea va fi tratată mai mult din perspectivă empirică (politețea de gradul I – *first order politeness*) și mai puțin din perspectiva unui construct teoretic (politețea de gradul al II-lea – *second order politeness*). Abordarea noastră favorizează viziunea, interpretarea, comentariul contemporanilor în legătură cu diverse situații comunicative.

Corpusul este format din cronică muntenești și moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, relevând atât un limbaj construit (discursul ilustrând genul istorico-literar ca tip de „vorbire construită”¹), cât și unul „consemnat” (diverse replici, mai mult sau mai puțin autentice, ale personajelor cronicilor). Datele de care dispunem relevă caracterul discutabil sub aspectul autenticității² pentru materialul pe care îl poate utiliza pragmatica istorică, afectând modalitatea de evaluare a unui comportament verbal și nonverbal: a) de cele mai multe ori subiectiv, cronicarul poate nota „excesiv” deferența arătată unui domnitor (de exemplu, Radu Greceanu pentru domnitorul Brâncoveanu; Radu Popescu pentru Nicolae Mavrocordat); b) poate exista o relație complexă între cronicar și persoana evaluată (în unele situații, cronicarul este om de curte – de exemplu, Radu Greceanu, sau un fost demnitar – cazul lui Neculce); c) cronicarul poate avea statutul de martor la evenimente sau exista o distanță temporală față de acestea, ceea ce implică apelul la surse diverse (directe sau subiective în grade diferite) din care sunt preluate informațiile.

2. Abordarea din perspectiva politeții de gradul I vizează elemente comportamentale și modul în care acestea sunt evaluate în interacțiune, fiind mai puțin preocupată de mărcile lingvistice. Astfel, sunt remarcate alegerile raționale și interesul personal implicate (Culpeper 2011: 47), dependența de normele sociale (Culpeper 2011: 31-36) și de drepturile care decurg din punerea în valoare prin interacțiune a statutului social (“sociality rights” la Spencer-Oatey 2007; Culpeper 2011); printre aceste drepturi sunt incluse echitatea și asocierea. Nicio abordare a politeții nu se poate realiza fără raportarea la imaginea individuală (*face* la Brown și Levinson 1987) sau la sinele (*self*) participanților. Urmând unele sugestii teoretice recente ale lui H. Spencer-Oatey

¹ *Vorbirea consemnată* (“recorded speech”) se referă la înregistrarea în scris a vorbirii din anumite perioade vechi ale limbii (de exemplu, depoziții ale martorilor și transcrieri ale proceselor), în timp ce *vorbirea construită* (“constructed speech”) privește utilizarea literaturii epocii vechi (comedii, drame, proză etc.) (Taavitsainen, Jucker 2010: 8).

² “Historical linguistics can then be thought of as the art of making the best use of bad data” (Labov 1994: 11 *apud* Taavitsainen, Jucker 2010: 7).

(2007) asupra identității, am avut în vedere o imagine a sinelui³ percepută în mișcare, influențată de mersul interacțiunii și de istoria conversațională (care relevă un „joc” între caracteristici asumate, evaluate pozitiv, și caracteristici respinse, evaluate negativ); se disting astfel trei reprezentări ale sinelui: individuală, relațională și colectivă (Spencer-Oatey 2007).

Modul în care este interpretat mesajul de către receptor sau public este mai important decât intenția locutorului într-o abordare a politeții de gradul I (Locher, Watts 2008: 80); totuși, intenția locutorului trebuie avută în vedere, interpretarea adecvată implicând combinarea intenției acestuia cu interpretarea din partea „țintei” sau a altor receptori (la Culpeper (2011: 49) – intenționalitate ca un construct *post-factum*). Având în vedere cele menționate, am considerat politețea un comportament pozitiv, adecvat unei situații particulare date sau, mai bine zis, politețea a fost relevată de ceea ce contemporanii interpretează drept comportament adecvat situației, implicând o atitudine (de menținere a distanței sau de apropiere) pozitivă față de „țintă”.

Într-un studiu anterior (Constantinescu 2013), având în vedere acest suport teoretic, am urmărit câteva aspecte legate de cadrul formal al ceremonialului curții domnești, cu distingerea situațiilor ce implică egalitate sau subordonare în politica externă (de cele mai multe ori, relația dintre domn și sultan/un reprezentant al puterilor epocii) de cele care vizează relațiile de inegalitate din politica internă (relația dintre domn și boieri); a fost evidențiată marcarea frecventă a gesturilor și atitudinilor care semnaleză sau amplifică evaluarea comportamentului pozitiv față de „țintă”, fiind remarcate și unele comentarii metacomunicative. Analiza unor situații formale, de la curtea domnească, a evidențiat modul în care ritualizarea socio-politică a epocii considerate determină „stereotipia lexicală de evaluare și comentariu metalingvistic” (Constantinescu 2013: 65).

Având în vedere contexte formale (sosirea domnului; primirea solilor sau a unor reprezentanți importanți ai puterilor vremii; raportarea la inferiori în politica internă), politețea apare ca un tip comportamental rațional, dependent de interesele interactanților. Am remarcat doar două aspecte ale reprezentării sinelui medieval românesc: sinele relațional (un participant în calitate de inferior, superior sau egal) și cel colectiv (participantul ca reprezentant al unei

³ Eul individual (*face*, concept cheie în studiile clasice ale politeții, vezi Brown/Levinson 1987) are conexiuni cu imaginea sinelui (*self*) (Spencer-Oatey 2007: 644). H. Spencer-Oatey (2007) prezintă trei dimensiuni ale sinelui: (a) sinele individual privește valori personale (competență, abilități, înfățișare) asumate de individ, stima de sine; (b) sinele relațional privește rolul social, relația interpersonală (lider al unui grup, client, prieten etc.); (c) sinele colectiv privește apartenența la un grup (etnic, profesional etc.) (Constantinescu 2013: 55).

țări, al unei clase sociale; deținător al unei calități oficiale). Raportarea la *celălalt* se realizează din perspectiva unor norme și drepturi sociale (de exemplu, egalitate, echitate, asociere). Mentalitatea medievală românească, relevând o societate stratificată și rigiditate ierarhică, nu vizează decât sistemul de relații verticale sau orizontale în care este „prins” un participant, nu și sinele individual.

Concretizarea, marcarea prin forme exterioare a deferenței ori a apropierii este (cvasi)obligatorie în corpusul analizat, manifestările politeții având un caracter puternic ritualizat. Inițial influențat de cel bizantin, ceremonialul de curte s-a „turcizat” treptat (Șăineanu 1900, Iorga 1910, Simonescu 1939, Țighiliu 1998, Mazilu 2008), ajungând, în perioada fanariotă, o copie în miniatură a celui de la curtea sultanilor otomani; acest ceremonial are printre „mărcile de identificare” (Mazilu 2008: 112) ostentația.

Eelen (2001: 35) distinge între trei tipuri de politețe de gradul I: tipul expresiv (politețea codată lingvistic, reprezentată de formule de adresare, expresii convenționale de mulțumire, scuze, cereri etc.), tipul „clasificatoriu” (evaluarea unui comportament drept „ne/politicos” realizată de participanți) și tipul metapragmatic (reflecțiile participanților în legătură cu politețea).

În corpusul analizat am putut observa (Constantinescu 2013) numeroase exemple de politețe clasificatorie: urmărind unele colocații frecvente, care indică adecvarea contextuală, deferență (precum și exteriorizarea acesteia) și o distanță relativ mare între participanți, am identificat substantivul *cinste* (< sl. *čistŭ*), actualizând sensurile de „purtare plină de bună-cuviință”, „politețe”, „stimă”, „respect” (DA), ca termen cheie. *Cinste* apare în colocații cu verbe precum *a primi, a petrece, a merge, a duce, a aduce (cu)*. Pe lângă acest termen cheie, există alte elemente nominale care indică manifestări exterioare ritual(izate): *pompă, fală, alai*. De asemenea, destul de frecvent se observă o gradare a intensității, *cinste* având doi determinanți tipici: *mare* (la gradul pozitiv sau la comparativ) și *foarte* (lexem cu sens superlativ). Evaluarea deferenței este însoțită uneori și de termeni afectivi (*milă, dragoste, bucurie, blândețe*), care indică apropierea dintre participanți, atunci când distanța politico-socială este redusă ori când un superior se raportează la un inferior (afectivitatea care implică o ierarhie oficială). Destul de bine reprezentată s-a relevat și politețea metapragmatică: numeroase comentarii metacomunicative vizează adecvarea la norme comportamentale acceptate în context oficial; comportamentul deferent privește rangul/poziția socială (*cinste, cuviință, obraz, stepenă*) a interlocutorului/țintei, care determină „calculul” manifestărilor exterioare. Adecvarea contextuală se marchează prin comentarii (*cum se cade/cuvine*) sau prin raportarea la cutumă (*după obicei, cum este obiceiul*). În cadrul formal al curții, am regăsit însă mai puține exemple de politețe expresivă.

3. În acest articol, având în continuare în atenție același cadru formal, scena actelor constitutive pentru lumea medievală românească (Păun 2007: 79), vom urmări din perspectiva politeții de gradul I mărcile comportamentale (exterioare) evaluate pozitiv de către contemporani (cronicari): cumulum de elemente ce marchează deferența sau apropierea dintre participanți; modul de raportare la reprezentanți ai bisericii și la dimensiunea religioasă; modalitatea recurentă de încheiere a unei interacțiuni în cadru formal; intruziuni ale informalității în cadrul formal.

3.1. Marcarea politeții poate cuprinde uneori un cumul de elemente (ceea ce într-o abordare de ordin secund a politeții se numește *overpoliteness*), care nu sunt simțite niciodată ca inadecvate. În unele situații, cumulum de elemente ține de marcarea familiarității:

(1) craiul [Ardealului] *făcut-au ospăț mare* mării-sale lui Costandin-vodă (...) **cu mare priimintă, cu dragoste și cinste** șazănd amândoi în capul measii (RG, 46);

(2) Și fiind dragomanul [Alexandru Mavrocordat] rudă Radului beizadea, însă prea de aproape și viind, **cu mare dragoste și cu mare cinste** l-au priimit Costandin vodă și în casele din curtea domnească l-au conăcit pentru ca *să aibă în toată vremea împreunare și vorbă*, între carii mi să pare că *mai multă dragoste s-au întărit decât era mai nainte*, și tot dimpreună petrecând nunta cu *bucurie și veselie* (AB, 294).

Se remarcă, pe lângă marcarea intensității (*mare, mai multă*), apariția lexemului afectiv *dragoste* (în cel de-al doilea exemplu chiar repetat), precum și evidențierea exterioară a tipului de relație interpersonală prin primirea oaspetelui și posibilitatea de a conversa. Lexemul afectiv *dragoste* poate ilustra aici varianta „fratern-amicală”, caracterizată printr-o relație orizontală, non-ierarhică, individuală și reciprocă (Stoica 2012: 348). Dacă în primul exemplu este favorizat sinele relațional (atât „craiul Ardealului” Tucheli, cât și domnul fiind reprezentanții „la vâr” ai propriilor țări) din perspectiva funcției publice, în cel de-al doilea exemplu se poate remarca o trecere pe plan secund a acesteia și favorizarea planului privat (relațiile de rudenie ca element caracteristic sinelui relațional). Relația de rudenie dintre domn și dragoman (în cel de-al doilea exemplu) include deja o componentă afectivă, dar aceasta este consolidată: „*mai multă dragoste s-au întărit decât era mai nainte*”, cel puțin din perspectiva subiectivă a cronicarului (*mi să pare*), prin gesturile exterioare care implică o atenție deosebită față de „țintă”: „în casele din curtea domnească l-au conăcit pentru ca *să aibă în toată vremea împreunare și vorbă*”. Așa cum remarcam (Constantinescu 2013), apropierea fizică și

posibilitatea de a conversa relevă un tip de cadou imaterial (ca marcă exterioară a aprecierii), evidențiind drepturile sociale de echitate și asociere.

În alte situații, cumulum de elemente semnaleză un plus de deferență și un calcul complicat al tipului de ceremonial, marcate gestual și/sau verbal:

(3) ca *mai multă cinste* să-i arate și ca să plinească porunca ce era împărătească, măriia-sa Costandin-vodă așa au socotit de au mers de s-au împreunat cu solul fără alai (însă după ce întâi el, adecă solul mai înainte au trimis 4 boiari de ai lui care era mai de cinste, încă unul dentr-aceia îi era frate, de s-au închinat mării-sale, arătându despre partea solului că *mare mulțumită face măriia-sa de cinstea și bunavoință*, ce cătră dânsul măriia-sa au arătat, iproci); carele *la scara cea mai de jos ieșindu înaintea mării-sale*, cu *multă cinste și plecăciune* l-au priimit și după ce *multă țermonie și orație s-au făcut* (RG, 117).

Deferenței i se răspunde cu deferență (solul este cel care trimite mai întâi reprezentanți importanți în fața domnului), Brâncoveanu urmărind (poate mai mult decât) respectarea unui ordin al sultanului (*ca să plinească porunca ce era împărătească*). Astfel, solul englez (Milord Paget) este întâmpinat fără alai, într-o relație nemediată, directă, precedată de gesturi și de un comportament comunicativ tipic epocii (*cu multă cinste și plecăciune l-au priimit și după ce multă țermonie și orație s-au făcut*). Sinele relațional este cel favorizat, din perspectiva planului public, al funcției de „reprezentant” pe care o au participanții (reprezentare a țării, dar și a sultanului); această funcție de re-prezentare se realizează indirect pentru ambasadorul englez, desemnat „prieteni” al aulei otomane de către cronicar, dar în mod direct pentru domn, ca subordonat al sultanului (a cărui poruncă trebuie respectată). *Cinste și plecăciune* par să circumscrie un comportament nonverbal ritualizat, în timp ce neologicele *țermonie și orație* ar desemna comportamentul verbal adecvat momentului.

Deferența poate implica o manifestare exterioară complicată; deși ritualul este de fiecare dată pus în practică, există situații în care unele acțiuni sunt negociate înaintea vizitei:

(4) Și i-au răspunsu lui Antiohii-vodă, *de-i va ieși înaintea, să-l întâmpine la giumătate de scări a cerdacului, va vini la cinste, iar de nu-i va eși înaintea așa, nu va vini*. Deci așa s-au așezat: *să să scoboare Antiohii-vodă până la trii scări și solul să să sue iar până la trii scări*. Și *la al șapteli scară, undé iaste giumătate, să să închine*

unul altuia; și așa, alătura, să margă până în casă. Și la băut tot o dată să bea amândoi (Neculce, f. 280v).

pentru ca actualizarea ceremonialului (prin simultaneitate sau acțiuni în oglindă) să marcheze deferența reciprocă și plasarea pe aceeași treaptă ierarhică. S-ar putea ca negocierea ceremonialului primirii solului polonez să apară din perceperea de către diplomat a unei diferențe între ceremonialul polonez și cel de la curtea lui Antioh Cantemir, diferențele fiind percepute negativ, încălcând drepturile politico-sociale pe care și le revendică/le dorește reconfirmate solul.

În toate exemplele acestei secțiuni se poate observa influența majoră a normelor sociale (raționalitatea, calculul, deprinderile, dar și nevoia de a respecta anumite obligații), iar drepturile care decurg din statutul țintei sunt, de cele mai multe ori, de echitate și asociere, dar și de recunoaștere a poziției superioare a țintei având în vedere un context dat (situația ambasadorului englez).

3.2. Atunci când sunt implicați ca interactanți reprezentanți ai bisericii, în contexte formale, se pot observa tipuri diferite de comportamente:

(5) l-au adus la curte [pe patriarhul Ierusalimului] și cu măriia-sa s-au împreunat, primindu-l **cu multă evlavie și cinste** (RG, 151);

(6) *priimitu-l-au* sfințitul mitropolit **cu acea sufletească și părintească dragoste** și, **dă multă bucurie**, *cu lacrimi l-au blagoslovit* (AB, 244).

Dacă domnul (Brâncoveanu) îl primește pe patriarhul Ierusalimului „cu multă evlavie și cinste”, *evlavia* fiind determinantă în raportarea la reprezentantul puterii divine, iar *cinstea* impusă și de rangul celui primit, de partea cealaltă, în cazul în care mitropolitul primește un reprezentant al puterii laice (pe domnul Constantin Brâncoveanu), se marchează apropierea prin lexicalizări ale afectivității: *dragoste* și *bucurie*. *Dragostea*, în acest caz, ține de o relație specială patern-filială, în care un rol important îl are dimensiunea cultural-religioasă: așa cum divinitatea este percepută ca „tată ceresc”, reprezentanții săi, în acest caz mitropolitul, au același atribut în relațiile cu „simplii” credincioși („fii”). *Bucuria* are ca efect exteriorizarea: pe de o parte, *lacrimile* (conduita expresivă), pe de altă parte, binecuvântarea (*blagoslovirea*, conduita afectiv-religioasă) (Stoica 2012: 360).

Comportamentul deferent nu implică numai o „țintă” animată, umană, ci și relicve sfinte:

(7) de sfintele moaște le adusease la bisearica cea domească den curte ca de acolo să să ridice *cu mare cinste și mare parisie*, precum s-au și făcut (RG, 152).

În acest caz, poate fi remarcat un anumit tip de ceremonial care însoțește sfințirea bisericii Sfântul Gheorghe din București, aducerea sfintelor relicve ocupând un loc aparte în cadrul ritualului. Atitudinea evaluată prin *mare cinste* (în colocație cu verbul *a se ridica*) ar putea implica atât considerație, cât și teama în fața relicvelor, în timp ce comportamentul nonverbal indică aceeași manifestare exteriorizată stereotipă, colectivă (*parisie* actualizează aici sensul de „alai”) – deferența pare să fie direct proporțională cu numărul participanților implicați în ceremonial.

De asemenea, și în cazul înmormântărilor domnilor sau ale unor reprezentanți ai familiilor acestora apare lexemul *cinste*, care poate actualiza atât sensul de „pompă”, cât și pe cel de „respect”:

(8) Și l-au dus cu to<a>tă boierimea, cu *maré cinsté*, de l-au îngropat [pe Dabija-vodă] în mănăstirea lui (Neculce, f. 218); Deaci l-au rădicat *cu cinste* domnul și l-au dus la Cotrăceni, la mănăstirea lui, de l-au îngropat și s-au dus (AB, 280); prestăvit-s-au și doamna Elena cătră Dumnezeu. Atunce Șarban-vodă, cu toți frații lui și cu toate surorile lui, și cu tot neamu lor, luând-și fieștecarele iertăciune de la maica lor, rădicatu-i-au sfintele moaște și o au petrecut pân-în marginea orașului împreună cu părintele vlădica Theodosie și cu mulțime de părinți călugări, și popi, și toată boierimea și cu toate gloatele curții, cu cântări dumnezeiești și *cu mare cinste* (LC, 211); rădicat-au *cinstitul* trup și-l duseră cu *mare cinste* la sfânta mănăstire din Cotroceni (LC, 219); Au murit și doamna Ilina a lui Matei-vodă, și o au îngropat *cu cinste mare* în biserica domnească (RP, 366); *Cu cinste* i-au făcut pogribaniia în București [moartea mamei lui Brâncoveanu] (RP, 477); l-au îngropat [pe Scarlat] *cu cinste domnească* în Mitropoliia de la Tîrgoviște (RP, 478); o au adus-o [murind Pulheria, soția lui Nicolae Mavrocordat] *cu mare cinste*, și cu toată partea bisericească și cu toată boierimea și slujitorimea la Mitropoliia din București (RP, 495).

S-ar putea ca ambele semnificații să se actualizeze atunci când notația este mai lapidară, în timp ce alăturarea termenului *cinste* de prezentarea cortegiului funerar ar favoriza sensul de deferență arătată celui mort. Se poate remarca din nou amprenta cutumei religioase – fiind imperativ respectul arătat unei persoane trecute în neființă, dar și considerarea statutului social și după moarte

(ca drept al „socialității”). Este interesantă și prezența adjectivului *cinstit*, antepus, determinând un substantiv concret (*trup*), sensul putând fi „respectat” (în planul relațiilor sociale), dar și „virtuos, curat” (legat de imaginarul religios).

3.3. Un alt element recurent este marcarea momentului despărțirii de persoana cu statut superior sau cu același statut. În această situație apare, stereotip, expresia „a-și lua ziua bună”:

(9a) Și întrebând Vasilie vodă de postelnici cine din boieri este afară, au spus postelnicii că ieste logofătul cel mare, ***dvorește să-și ia dzua bună***, că i-au venit veste de boală foarte grea giupânesăi. Să hie dzis Vasilie vodă: „Ce omu fără cale, logofătul! Știindu-și giupîneasa boleacă și nu o ține aicea cu sine.” Și au dzis să între, ***să-și ia dzua bună***. Au intrat Ștefan Gheorghie logofătul cu fața scornită de mare mâhniciune și ș-au luat voie să margă spre case-și (Costin, f. 253);

(9b) Și-ș *luară zioa bună* de acolea unii de la alții (Neculce, f. 279); Iară cînd *ș-au luat zioa bună* Duca-vodă și cu Șerban-vodă de la veziriul, și i-au înbrăcat veziriul cu caftanul (Neculce, f. 230); și așa *zioa bună* de la sultanul *ș-au luat* (RG, 30); părintele patriarhul Dionisie *ș-au luat zioa bună* de la domnu și s-au dus la București (RG, 35); au venit la domnu de *ș-au luat zioa bună*, fiindu mergător la Beciu (RG, 42); domnul, dându-i poclonul, *ș-au luat zioa bună* și s-au întors la scaun la București (RG, 52); multu șăzându *ș-au luat și zioa bună* (RG, 118); *luându-și zioa bună* boiarii de la dânsul (RG, 119); poruncă mării-sale au venit de la viziriul de au mersu și *au luat zioa bună* (RG, 128); *luându-și zioa bună* păharnecul au venit în țară (RG, 140); *luându-și zioa bună* s-au dus, zăbovind aicea numai 8 zile (RG, 141); chemându-l dă *ș-au luat zioa bună*, l-au îmbrăcat cu contoș frumos (RG, 158); *luându-și* domnul *zioa bună* dă la sfințitul mitropolit (RG, 240); Domnul *ș-au luat zioa bună* de la viziriu și de la hanul și s-au întors în București (AB, 305/306); *luându-și ziua bună* unii de cătră alții, învârtejind-se iar înapoi (LC, 210); Matei aga încă *și-au luat ziua bună* de la craiul Racoți (LC, 150); Atuncea Șarban spătarul *luatu-ș-au ziua bună* de la Duca-vodă (LC, 203); Costandin-vodă *iși luo zioa bună* de la pașa (RP, 374); *Ș-au luat zioa bună* și s-au dus la țara lor (RP, 399); *Ș-au luat zioa bună* și s-au dus la Țarigrad (RP, 429).

Primul exemplu (9a) relevă importanța gestului ca modalitate de raportare la persoana cu statut superior (aici domnul), dar și faptul că este vorba despre un comportament așteptat, adecvat situației: logofătul Ștefan Gheorghie așteaptă la ușă și se pare că nu poate pleca fără a realiza gestul. Lipsa salutului (act

de vorbire expresiv) ar putea declanșa suspiciune. Considerăm că modalitatea aceasta de încheiere a unei interacțiuni de dimensiuni reduse sau mai ample în timp reprezintă o componentă a comportamentului deferent, lipsa acesteia antrenând ideea desconsiderării „țintei”. Recurența formulei (exemplele de sub (9b)) conține o dovadă a tipului ritualizat de comportament prin care se încheie interacțiunea.

În exemplul de mai jos (10), absența formei de încheiere a interacțiunii poate fi interpretată ca o impolitețe față de sol:

(10) Cum au înțales din călărași de vezirria aceluia veziru veste, îndată au dzis gloatelor să să întoarcă și în loc s-au întorsu și singur, poftorindu cu glasul: „*Lase, câne leșe, că te voi purta eu*”. Și *neluându-și nice dzua bună de la sol*, s-au întorsu la scaun și *au trimis și înaintea solului, pen țară, pe la toate conacele, de i-au tăiat obroacele* (Costin, f. 201v).

Lipsa salutului se poate explica prin faptul că solul nu răspunsese cu aceeași deferență gesturilor lui Ștefan-vodă; cu alte cuvinte, o acțiune politicoasă și răspunsul politic (politețea reciprocă) ar reprezenta un fel de pereche de adiacență. În situația în care partea secundă a perechii nu corespunde așteptărilor, aceasta este evaluată drept impolitețe, urmarea fiind producerea unei reacții neașteptate – în cazul acesta, cenzurarea unui comportament politic (nerealizarea actului expresiv de salut pentru încheierea interacțiunii). Nu doar lipsa salutului funcționează ca indicator al tipului de raportare la țintă, ci și măsurile ordonate de domnitor, care împiedică drumul solului prin Moldova („au trimis și înaintea solului, pen țară, pe la toate conacele, de i-au tăiat obroacele”), ca pedeapsă pentru lipsa unui comportament deferent.

3.4. Există câteva situații care relevă intruziuni ale informalității în cadrul formal. Un exemplu ilustrează relația dintre polonezi și un pașă care joacă rolul gazdei, iar celălalt o masă la curte și reacțiile la strănutul domnului:

(11) Iar leșii începură a râde și *a vorovi voroave de glume* cu pașia. Și întru acéli *vorbe de glume* vorbiră și alteli mai de triabă. Și-i *cinsti pașia cu cafe și cu cerbet*, după cum iaste *cinste turcească*. (Neculce, f. 279);

(12) au început a strănuta Barnovschii-vodă des și tare. Iar boiarii carii era la masă cu Barnovschii-vodă, *după obicei*: „*Săn<ă> tos, doamne, și pe voia mării<i> tale!*” Iar pre urmă, văzind că tot strănută, un boer să fie zis: „*Viermi, doamne.*” Și cum i-au zis „*viermi, doamne*” au și tăcut de strănutat (Neculce, f. 194v).

În primul exemplu ((11), care nu are drept cadru curtea domnească), intruziunile informale sunt glumele polonezilor, ilustrând combinarea comunicării *bona-fide* (alteli [alte vorbe] *mai de triabă*) cu cea *non-bona-fide* (*voroave de glume, vorbe de glume*) în context intercultural. Dacă informalitatea vine mai ales din partea „oaspeților” și ține de manifestarea verbală, formalitatea se păstrează prin manifestarea exterioară a considerației, după tiparul turcesc (*cinste turcească*) – oferirea cafelei și a șerbetului. În cel de-al doilea exemplu (12), intervenția originală a boierului poate fi considerată o glumă care nu poate să apară decât într-un cadru cu un grad mai redus de formalitate. Dacă actul expresiv stereotip al boierilor (*Sân<ă> tos, doamne, și pe voia mării<i> tale!*), cu conotații pozitive, nu funcționează pentru a opri strănutul (reușita ilocuționară negarantând efectul perlocuționar), un alt act expresiv, inedit, marcat de conotații negative (*Viermi, doamne*), are efect.

Trebuie amintit faptul că, într-o abordare de gradul I a politeții, interpretarea țintei/martorului este mai importantă decât intenția locutorului (Locher, Watts 2008: 80). De cele mai multe ori, însă, pentru o analiză adecvată, e de preferat o combinare a urmăririi intenției actantului cu interpretarea țintei. Este evident, pe de o parte, faptul că nici polonezii, nici boierul moldovean nu doresc să ofenseze ținta, calculul tipului de situație permițând aceste apariții insolite; pe de altă parte, nici ținta (pașa, respectiv domnul) nu consideră acest tip de comportament drept lipsit de deferență, ci doar o modalitate de marcarea a dreptului de asociere cu un superior într-un cadru mai puțin formal.

Revenind la *cinstea turcească*, se poate întâmpla ca necunoașterea unui ceremonial să poată produce un comportament evaluat drept nepolitic:

(13) Și așa vorbăscu oamenii, că l-au pus viziriul [pe logofătul Tăutu] de au șezut înaintea viziriului pre măcat, și *n-au fost având mestei la nădragi*; că, *trăgându-i cibotile, numai cu colțuni au fost încălțat*. Și *dându-i cafe, nu știia cum o va bea*. Și *au început a închina*: „*Să trăiască împăratul și viziriul*.” Și *închinând, au sorbit felegianul, ca altă băutură* (Neculce, f. 192).

Episodul umoristic îl are în centru pe logofătul Tăutu, Neculce evaluând ușor ironic modul în care se prezintă demnitarul moldovean în fața viziriului. Nu doar componenta vestimentară nu respectă protocolul („*n-au fost având mestei la nădragi*; că, *trăgându-i cibotile, numai cu colțuni au fost încălțat*”), ci și gesturile. Logofătul aplică un alt protocol, care îi este familiar, în fața unui element de ceremonial necunoscut (cafeaua): realizarea unei urări se face atât printr-o componentă verbală (act expresiv), cât și printr-una gestuală – ridicarea ceștii (marcată prin verbul *a închina*) și înghițirea (rapidă a) lichidului. Nu există intenția de a ofensa, dimpotrivă, necunoașterea ceremonialului

curții otomane fiind suplinită de substituirea cu un altul, mai accesibil, dar (ușor) neadecvat. Deși Neculce nu precizează acest lucru, este evident că ținta (vizirul) nu a atribuit nicio intenție nepoliticoasă acțiunii lui Tăutu.

4. Se poate remarca din combinarea observațiilor din cercetarea anterioară cu cele rezultate din analiza prezentă cum sinele relațional și cel colectiv sunt cele vizate de manifestări exteriorizate, ritualizate. De asemenea, politețea clasificatorie este bine reprezentată prin cologațiile în care apare *cinste* – lexemul poate fi singur sau acompaniat de elemente care indică exteriorizarea comportamentului deferent, gradarea intensității fiind adesea prezentă; nu lipsesc termenii afectivi (*dragoste*), care să indice apropierea dintre participanți fie într-o relație orizontală, fie într-una verticală, implicând atât instanțe laice, cât și religioase. Spre deosebire de celelalte situații amintite, am regăsit în exemplele de sub (3.3) și (3.4) câteva exemple de politețe expresivă. Este vorba, în general, de relatarea unor acte expresive (salutul pentru a marca finalul interacțiunii și despărțirea de țintă; binecuvântarea) sau de redarea acestora în stil direct (urările), împreună cu situații relevând un cadru semiformal, care permite treceri de la comunicarea „serioasă” la cea „neserioasă”, prin forme concrete încadrate într-o tipologie comunicativă (*glume*). Analiza relevă o societate românească medievală în care comportamentele, verbale și nonverbale, sunt ritualizate, stereotipe, cu exteriorizare (cvasi)obligatorie.

CORPUS

AB – *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717 (Cronica Anonimă despre Brâncoveanu)* în *Cronicari munteni*, vol. II, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru literatură, 1961.

Costin – Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

LC – *Istoria Țării Rumânești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul Cantacuzinesc)* în *Cronicari munteni*, vol. I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru literatură, 1961.

Neculce – Ioan Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva, 1982.

RG – Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, Io Costandin Brîncoveanu Basarab-voievod...* în *Cronicari munteni*, vol. II, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru literatură, 1961.

RP – Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru literatură, 1961.

BIBLIOGRAFIE

- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1987, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2013, „Forme și strategii ale politeții la cronicari” în *Limba română: variație sincronică, variație diacronică. Actele celui de al 12-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică (București, 14-15 decembrie 2012)*, vol. II, Zafiu, Rodica. Ariadna Ștefănescu, Carmen Mârzea Vasile, Raluca Brăescu (eds.), București, Editura Universității din București, p. 53-66.
- Culpeper, Jonathan, 2011, *Impoliteness. Using language to cause offence*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan, Dániel Z. Kádár (eds.), 2010, *Historical (Im)politeness*, Linguistic Insights - Volume 65, Bern Berlin etc., Peter Lang.
- Eelen, Gino, 2001, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester, St Jerome Publishing.
- Iorga, Nicolae, 1910, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc.
- Jucker, Andreas H. (ed.), 1995, *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), 2010, *Historical Pragmatics*, Degruyter.
- Labov, William, 1994, *Principles of Linguistic Change*, vol. I *Internal Factors*, Oxford, Blackwell.
- Locher, Miriam, Richard J. Watts, 2008, „Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behaviour”, în Bousfield, Derek, Miriam Locher (eds.), *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, p. 77-99.
- Mazilu, Dan Horia, 2008, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Polirom.
- Păun, Radu G., 2007, „Scenă și simbol: reprezentări ale puterii în Vechiul Regim românesc” în Vintilă-Ghițulescu, Constanța, Maria Pakucs Willcocks (coord.), *Spectacolul public între tradiție și modernitate*, București, Institutul Cultural Român, p. 79-121.
- Simonescu, Dan, 1939, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu introductiv și text de Dan Simonescu, București, Fundația Regele Carol I.
- Spencer-Oatey, Helen, 2007, „Theories of identity and the analysis of face”, *Journal of Pragmatics* 39, p. 639-656.

- Stoica, Gabriela, 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Șăineanu, Lazăr, 1900, *Influența orientală asupra limbei și culture române*, vol. I, București, Editura Librăriei Socec & Comp.
- Taavitsainen, Irma, Andreas Jucker, 2010, „Trends and developments in historical pragmatics” în Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), *Historical Pragmatics*, Degruyter, p. 3-30.
- Țighiliu, Iolanda, 1998, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, București, Paideia.

Mihaela-Viorica CONSTANTINESCU
Universitatea din București